IV. ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

УДК 378.1

О. В. Куклін, д-р екон. наук, доц.,
Черкаський державний бізнес-коледж

СИСТЕМА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано структуру витрат Державного бюджету та динаміку фінансування освітньої галузі в Україні та за кордоном. Зроблено наголос на необхідності послідовного збільшення видатків на освіту. Автором визначено завдання, джерела, методи і принципи фінансового забезпечення системи вищої освіти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Державний бюджет, валовий внутрішній продукт, стипендії, кредити, бюджетні асигнування.

АННОТАЦИЯ. В статье проанализирована структура издержек государственного бюджета и динамика финансирования сферы образования в Украине и за границей. Сделано ударение на необходимости последовательного увеличения издержек на образование. Автором определены задания, источники, методы и принципы финансового обеспечения системы высшего образования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государственный бюджет, валовый внутренний продукт, стипендии, кредиты, бюджетные ассигнования.

ANNOTATION. The structure of costs of the state budget and dynamics of financing of educational sphere in Ukraine and abroad is analysed in the article. The accent is put on the necessity of consecutive increase of costs on education. Author determines the tasks, sources, methods and principles of financial maintenance of higer educational system.

KEY WORDS: state budget, grants, credits, budget assignments.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві стає пріоритетним чітке усвідомлення того, що вища освіта — це сфера здійснення соціально-економічних інвестицій, що мають надзвичайно важливе значення для забезпечення сталого розвитку суспільства. Вища освіта не може розглядатися як галузь, що є лише витратною частиною державного бюджету і не пов’язана з економічним розвитком країни.

© О. В. Куклін, 2012

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвиток проблематики забезпечення ефективного функціонування системи вищої освіти суттєвий внесок зробили як українські, так і зарубіжні вчені, а саме: А. Альтбах, Г. Беккер, Т. Боголіб, Н. Варгезе, А. Віфлеємський, А. Гриценко, О. Грішнова, І. Каленюк, В. Куценко, В. Новіков, А. Павленко, Т. Шульц та ін. У науковій літературі питання бюджетного фінансування галузі вищої освіти розроблено недостатньо. По-перше, треба зважити на нетривалість існування освітянського законодавства як комплексу законів галузі. По-друге, у державі розпочато формування оптимальної моделі бюджетного процесу, розробляються критерії і нормативи фінансування галузі з бюджетів різних рівнів (місцевого, обласного, державного), напрацьовується нормативно-правова база для вирішення проблем фінансування тощо. Додамо ще й третій фактор: змінність ринків праці і активізація нової хвилі технологічних змін (цього разу — переважно нанотехнологій) вимагають від керівників освітньої системи України скерування системи освіти на виконання нових завдань. З цього питання потрібні нові міждисциплінарні науково-дослідні розробки (економічні, юридичні, педагогічної тощо).

Метою статті є визначення завдань, джерел, методів і принципів системи фінансового забезпечення вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Останні роки структура витрат Державного бюджету України має такий вигляд: на першому місці видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, потім видатки на народне господарство, обслуговування зовнішнього боргу, оборону, ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи і лише за цими витратами іде стаття видатків на фінансування системи освіти. Хоча за кількістю населення, яке задіяне в системі освіти, галузь є наймасовішою. Середньорічна кількість найманих працівників в освіті у 2009 році становила 1 млн 646 тис., працівників освіти у загальній структурі зайнятих в Україні — 15,5 %. А от загальна кількість учасників освітнього процесу набагато більша — вона становить близько 11 млн осіб, або 24 % усього населення держави.

Входження України в світову економіку обумовило розрахунок валового внутрішнього продукту (ВВП) замість національного доходу. Саме показник ВВП представляє головну сутність системи національних рахунків, розробленої статистичним бюро ООН у 1950-х роках і рекомендованої для застосування в розви-

нутих країнах для оцінки підсумків економічної діяльності, прогнозування подальшого розвитку й розробки подальшої економічної політики. ВВП є центральним макроекономічним показником країни, він визначається як сукупна вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у поточному періоді на території країни, незалежно від національної незалежності підприємств [1, с. 404]. У табл. 1 ми наводимо видатки на освіту в процентному виразі до ВВП.

Таблиця 1

ДИНАМІКА БЮДЖЕТНОГО ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Роки	Обсяг видатків на освіту [1] (1991—1994 у млн крб., 1995—2010 у млн грн)	% від ВВП	% від загальних видатків
1	2	3	4
1991	232,0	4,61	18,86
1993	6458,3	4,36	10,85
1995	2931,8	5,40	12,10
1997	5094,5	5,50	14,80
1999	4719,5	3,60	13,60
2001	8583,3	4,30	15,50
2003	12 691,8	5,10	15,20
2005	26 801,8	6,10	18,10
2007	44 333,6	6,20	19,60
2009	65 831,6	6,29	21,1
2010	77 328	6,56	21,4

Примітки:
[1] Обсяг видатків на освіту наводиться разом по загальному та спеціальному фондах.
[2] Джерело: складено на основі даних [2].

Як бачимо, протягом 1991—2010 років видатки на освіту як від ВВП, так і від загальних видатків змінювалися, але не так вже й суттєво. Вони коливалися від 3,6 % до 6,56 % (видатки на освіту від ВВП); від 10,44 % до 21,4 % (видатки на освіту від загальних видатків). І це в той час, коли з 2000 року в Україні, після де-

сяти років зниження реального ВВП, нарешті почалося економічне зростання. В 2011 році фінансування галузі «Освіта» (по зведеному бюджету) передбачено у розмірі 79001,2 млн грн або 6,31 % від ВВП, фактично на рівні 2009 р.

Заслуговує на увагу досить інформативна табл. 2, яка містить дані про еволюцію освітніх витрат за період 1995—2005 роки, які вмістили в свої довідкові видання експерти ОЕСР [3].

Таблиця 2

ВИТРАТИ НА ОСВІТУ (У % ВВП) В ОБРАНИХ КРАЇНАХ З ЧАСТКОВИМ ПОДІЛОМ НА РІВНІ ОСВІТИ

	2005			2000			1995		
Країни	Рівні 0—4	Вища освіта	Всі освітні витрати	Рівні 0—4	Вища освіта	Всі освітні витрати	Рівні 0—4	Вища освіта	Всі освітні витрати
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ОЕСР-країни									
Австралія	4.1	1,6	5,8	4,0	1,5	5,6	3,6	1,6	5,3
Австрія	3,7	1,3	5,5	3,9	1,0	5,5	4,2	1,2	6,1
Бельгія	4,1	1,2	6,0	4,1	1,3	6,1	*m*	*m*	*m*
Канада	3,6	2,6	6,2	3,3	2,3	5,9	4,3	2,1	6,7
Чехія	3,0	1.0	4,6	2,8	0,8	4,2	3,5	0,9	5,1
Данія	4,5	1,7	7,4	4,1	1,6	6,6	4,0	1,6	6,2
Фінляндія	3,9	1,7	6,0	3,6	1,7	5,6	4,0	1,9	6,3
Франція	4,0	1,3	6,0	4,3	1,3	6,4	4,5	1,4	6,6
Німеччина	3,4	1,1	5,1	3,5	1,1	5,1	3,7	1,1	5,4
Греція	2,7	1,5	4,2	2,7	0,8	3,6	2,0	0,6	2,6
Угорщина	3,4	1,1	5,6	2,9	1,1	4,9	3,5	1,0	5,3
Ісландія	5,4	1,2	8,0	4,7	0,9	6,1	*m*	*m*	*m*
Ірландія	3,4	1,2	4,6	2,9	1,5	4,5	3,8	1,3	5,2
Італія	3,3	0,9	4,7	3,2	0,9	4,8	3,6	0,7	4,8

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Японія	2,9	1,4	4,9	3,1	1,4	5,1	3,1	1,3	5,0
Корея	4,3	2,4	7,2	3,6	2,3	6,4	*m*	*m*	*m*
Мексика	4,4	1,3	6,5	3,8	1,0	5,5	4,0	1,1	5,6
Нідерланди	3,4	1,3	5,0	3,0	1,2	4,5	3,0	1,4	4,8
Нова Зеландія	4,7	1,5	6,7	*m*	*m*	*m*	*m*	*m*	*m*
Норвегія	3,8	1,3	5,7	3,8	1,2	5,1	4,3	1,6	5,9
Польща	3,7	1,6	5,9	3,9	1,1	5,6	3,6	0,8	5,2
Португалія	3,8	1,4	5,7	3,9	1,0	5,4	3,6	0,9	5,0
Словаччина	2,9	0,9	4,4	2,7	0,8	4,0	3,0	0,7	4,6
Іспанія	2,9	1,1	4,6	3,2	1,1	4,8	3,8	1,0	5,3
Швеція	4,2	1,6	6,4	4,3	1,6	6,3	4,1	1,5	6,0
Швейцарія	4,4	1,4	6,1	4,2	1,1	5,7	4,6	0,9	6,0
Туреччина	m	m	m	2,4	1,0	3,4	1,7	0,7	2,3
Великобританія	4,6	1,3	6,2	3,6	1,0	5,0	3,7	1,1	5,2
США	3,8	2,9	7,1	3,9	2,7	7,0	3,8	2,3	6,6
Середнє в ОЕСР	3,8	1,5	5,8	—	—	—	—	—	—
Інші країни									
Бразилія	3,2	0,8	4,4	2,6	0,7	3,7	2,6	0,7	3,7
Чилі	3,4	1,8	5,7	4,4	2,0	6,7	3,2	1,7	5,1
Естонія	3,5	1,1	5,0	3,9	1,0	5,4	4,2	1,0	5,8
Ізраїль	4,5	1,9	8,0	4,6	1,9	8,1	5.0	1,9	8,6
Росія	1,9	0,8	3,8	1,7	0,5	2,9	*m*	*m*	*m*
Словенія	4,3	1,3	6,2	*m*	*m*	*m*	*m*	*m*	*m*

Дані табл. 2 не потребують особливих коментарів. Значний прогресивний крок зробила Росія, на третину збільшивши фінансування освіти за 2000—2005 роки. Незважаючи на складну політичну обстановку і необхідність піклуватися про оборону, світо-

вим рекордсменом з відносних освітніх витрат лишається Ізраїль. Такий же показник і в Ісландії, але у цій країні слабко розвинена вища освіта, а 14-річна середня школа поглинає надто багато коштів. Абсолютна більшість розвинених держав витрачає на освіту понад 5 % ВВП.

Зазначимо — хоч в Ірландії витрати трошки нижчі (4,6 %), але система освіти організована продуктивно і дає хороші результати. Слід також нагадати, що Ірландія після 2005 року за прибутком на одного мешканця в Європі поступалася лише Люксембургу та Норвегії, тому насправді країна витрачає на освіту дуже великі кошти (в абсолютному обсязі — приблизно стільки ж, як Україна, що має удесятеро більше населення).

Інвестиції в освіту і дослідження залишаються ключовим пріоритетом в одній із найконкурентніших європейських країн — Німеччині. Федеральний уряд у 2010 р. в своєму бюджеті виділив на потреби фінансування цих галузей 10,9 млрд євро, що на 6,5 % більше порівняно з 2099 р. Фінансування вищої освіти в 2010 р. збільшено до 509 млн євро, або на 33 %, і ці кошти направлено переважно на створення нових навчальних місць в університетах [4, с. 30].

У цілому погоджуючись з тим, що фінансове забезпечення вищої освіти повинно будуватися на багатоканальній основі (кошти державного та місцевих бюджетів, кошти юридичних і фізичних осіб, громадських організацій і фондів, спонсорські та доброчинні внески та пожертвування, прямі інвестиційні проекти, гранти, кредити на здобуття освіти, додаткові доходи від різноманітних послуг не освітнього характеру тощо) все ж таки наголосимо, що головним, визначальним є державне фінансування. Якщо в матеріальному виробництві ринковий механізм покликаний домінувати, то в освіті він виконує допоміжну роль і компенсує недоліки державного регулювання.

Для того, щоб задовольнити потреби суспільства і особистості у якісній вищій освіті державі необхідно послідовно збільшувати видатки на освіту відповідно до норм освітянського законодавства:

1) фінансування освітньої галузі в розмірі, визначеному п. 2 ст. 61 Закону України «Про освіту»;

2) відповідно до ст. 43 Закону України «Про загальну середню освіту» розпочати виплати заробітної плати та інших виплат педагогічних працівникам, спеціалістам та обслуговую-

чому персоналу державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладів з Державного бюджету України через прямі трансферти місцевим бюджетам. Зростання ВВП, доходної частини бюджету потягне за собою зростання прямого трансферту, що значить і зростання заробітної плати. Так поступово будуть зняті проблема виконання статей 57 та 61 Закону України «Про освіту»;

3) розширення переліку видатків у Державному бюджеті, які включаються в поняття «захищених статей» — витратні статті на фінансування освітньої галузі.

На нашу думку, доцільно було б забезпечити перехід до формування державних і місцевих бюджетів у галузі освіти на основі нормативів на особу, яка навчається. Необхідно знаходити можливості державного фінансування не виробників освітніх послуг, а їх споживачів і створення механізмів такого фінансування, наприклад, на основі застосування освітнього чека (ваучера). Запровадження системи таких чеків є по суті переходом від прямого до цільового надання державних субсидій споживачам цих послуг.

В умовах кризи важливого значення набуває жорсткий режим економії у витрачанні бюджетних коштів, у зв'язку з цим фінансування провадиться не в сумах, передбачених у кошторисах, а мірою виконання певних ключових показників і забезпечення видатків на заробітну плату, харчування, медикаменти, стипендії й обмеження видатків на суто господарські потреби, поточний і капітальний ремонт, придбання обладнання й інвентарю та інших видатків.

Система фінансового забезпечення вищої освіти має створити стабільні передумови для розвитку всіх напрямів галузі з метою формування високого освітнього рівня української нації. Досягнення цієї мети, на думку професора Т. Боголіб, передбачає реалізацію таких завдань:

- формування багатоканальної системи фінансового забезпечення вищої освіти;
- визначення фінансування вищої освіти як пріоритетного напряму державних видатків;
- всебічне стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток вищої освіти та оплати освітніх послуг;
- створення сучасної системи оплати праці в освіті на основі визнання особливого статусу вчителя і викладача;

• визначення пріоритетних напрямів фінансування вищої освіти і концентрація в них фінансових ресурсів;

• забезпечення ефективності використання коштів на функціонування й розвиток вищої освіти [5].

Обсяг фінансування вищої освіти і науки має задовольняти потреби суспільства і особистості у якісній освіті.

Ефективність використання фінансових ресурсів, спрямованих у вищу освіту, забезпечується на основі встановлення та неухильного дотримання базових принципів її фінансування:

• чітким розмежуванням використання бюджетного та позабюджетного фінансування діяльності закладів освіти;

• встановленням державних нормативів видатків на особу, яка навчається, введенням прямої залежності між обсягами фінансування та рівнем освітніх послуг, що надаються конкретним закладом;

• забезпеченням підзвітності та прозорості у використанні коштів на фінансування освіти;

• виділенням бюджетних асигнувань на конкурсній основі для закладів освіти, заснованих на недержавній формі власності, виходячи з критеріїв якості освітніх послуг;

• здійсненням економічної діяльності закладів освіти на засадах неприбутковості.

Основними джерелами фінансового забезпечення вищої освіти є:

• кошти державного та місцевих бюджетів;

• кошти юридичних і фізичних осіб, громадських організацій і фондів;

• спонсорські і доброчинні внески та пожертвування;

• плата за додаткові освітні послуги та інші послуги, що надаються закладами освіти тощо.

Фінансування вищої освіти за рахунок даних джерел може здійснюватися такими методами:

• кошторисне фінансування закладів освіти;

• бюджетне фінансування закладів освіти на основі показника вартості навчання одного учня (студента);

• індивідуальна оплата навчання за рахунок власних доходів, грошових коштів юридичних осіб;

• спеціальні кредити для здобуття освіти;

• отримання спонсорських і доброчинних внесків і пожертвувань;

• отримання додаткових доходів від різноманітних послуг неосвітнього характеру.

Важливим джерелом фінансового забезпечення галузі є організація економічної діяльності закладів освіти, особливо після кризи, яка скоротила фінансові можливості домогосподарств для оплати навчання дітей у ВНЗ.

Вища та післядипломна освіта фінансуються виходячи як із суспільних, так і з індивідуальних потреб. Суспільні потреби забезпечуються через державне замовлення з виділенням відповідних бюджетних асигнувань, які розподіляються на конкурсних засадах. В основі фінансування — суспільно-необхідні витрати на підготовку фахівця у формі національних нормативів, зокрема соціальної підтримки учнів і студентів (стипендії та інша допомога відповідно до розміру прожиткового мінімуму, пільги на транспорт, культурний розвиток та ін.). Особливі й індивідуальні потреби забезпечуються за рахунок платного навчання з використанням різноманітних джерел:

• плата юридичних і фізичних осіб (із звільненням її від усіх видів оподаткування);

• державні стипендії найбільш обдарованим і талановитим дітям, батьки яких не можуть оплатити навчання;

• стипендії і гранти різноманітних громадських, у тому числі міжнародних фондів та організацій;

• кредити комерційних банків та інших кредитних установ кредитоспроможним громадянам;

• державні (муніципальні) безвідсоткові кредити на навчання;

• оплата за рахунок різноманітних накопичувальних систем, у тому числі, на основі впровадження спеціальних видів особового страхування.

Важливим додатковим джерелом фінансового забезпечення вищої освіти є ширше залучення на навчання іноземців. Для цього необхідно удосконалити правову й нормативну базу, розвинути інфраструктуру, підвищити якість навчання й престижність дипломів. Особливо слід наголосити на тому, що термін „навчання іноземців» стосується не тільки громадян з Азії чи Африки, а й із Російської Федерації. Після прийняття в Росії постанови про визнання всіх державних освітніх кваліфікацій, які громадяни Росії отримали в процесі навчання в Україні та інших державах СНД, наші ВНЗ стають виключно привабливими для росіян з простих причин — набагато нижчої вартості повних циклів на-

вчання і визнано високої його якості (всі міжнародні оцінки і вимірювання свідчать про те, що середні і вищі школи Росії та України аналогічні за всіма якісними показниками).

У світі зростає кількість поступаючи у вузи студентів. За період з 2008 по 2009 рр. у США частина випускників середньої школи, які поступили в університети, зросла з 39 до 41 %. У Великобританії за той же період чисельність першокурсників збільшилася на 8 %. Ріст числа вступників до вузів відмічений не тільки в таких країнах, що стрімко розвиваються, як Китай і Індія, але також і в країнах Європи. Збільшується кількість іноземних студентів, що вступають до вузів Великобританії (на 17 % за період з 2008 по 2009 рр.) і США (на 8 % за той же період). Число студентів, що приїхали навчатися до США з Китаю, виросло за вказаний період на 21 %, із країн Ближнього Сходу — на 17,7 %, з Індії — на 9,2 %. Експерти пояснюють цей феномен високим рівнем збереження домогосподарств в даних країнах, труднощами працевлаштування молоді й падінням курсу долара [6].

Основними заходами поетапного впровадження нової політики фінансування освіти є:

- зміна технології формування бюджету системи освіти;
- зміна структури витрат і послуг освіти;
- удосконалення системи кількісних та якісних показників для нормування бюджетних коштів;
- створення стандартів інфраструктурного забезпечення закладів освіти;
- розробка й впровадження диференційованих нормативів витрат на діяльність закладів освіти;
- широке впровадження процедури змішаного фінансування інноваційних проектів у сфері освіти, зокрема відпрацювання механізмів пільгового оподаткування доходів фізичних осіб, які спрямовують власні кошти на оплату навчання;
- створення правового підґрунтя для приватного фінансування діяльності закладів освіти;
- проведення регіональними державними адміністраціями постійного моніторингу ефективності інвестицій у заклади освіти;
- впровадження технології спільного державного й громадського контролю формування бюджетів і використання коштів закладів освіти.

Висновки. Система фінансового забезпечення вищої освіти залежить від низки чинників, кожен з яких перебуває під впли-

вом економічних і соціальних інститутів: рівня ВВП, розмірів доходів населення, податкового законодавства, способу формування державного бюджету, обсягів прийому студентів-контрактників, спонсорської допомоги, конкурентоспроможності вищого навчального закладу. Фінансування вищої освіти потребує кардинальних змін з метою збільшення інвестицій у вищу школу та одночасного стимулювання підвищення її якості.

Література

1. Основи економічної науки: курс лекцій / В.С. Савчук, О.О. Беляєв, К.Т. Кривенко та ін..; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАНУ В.С. Савчука. — К.: КНЕУ, 2011. — 442 с.

2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010—2011 навчального року : статистичний бюлетень. — К. : Державний комітет статистики України, 2011. — 236 с.

3. Education at glance 2008 : OECD Indicators. [Electronic resource]. — Access mode : http://www.oecd.org/dataoecd/23/46/41284038.pdf.

4. *Павленко А.Ф.* Тенденції розвитку та забезпечення якості вищої освіти / А.Ф. Павленко // Вища освіта: шляхи розвитку та забезпечення якості. — К.: КНЕУ, 2010. — С. 24—40.

5. *Боголіб Т. М.* Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період : монографія / Т. М. Боголіб. — К. : Міленіум, 2006. — 506 с.

6. *Varghese N.V.* Higher education and the global economic crisis [Electronic resourse]. — Access mode : http://www.iau-aiu.net / iaunew 16-1-en.pdf.

Статтю подано до редакції 06.02.12 р.

УДК

Д. Гриджук, канд. екон. наук, голова Правління,
ПАТ «КБ «Хрещатик»

ЧИ МОЖЛИВИЙ УСПІХ В ЕПОХУ КРИЗИ І ПРО ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. У статті розглядається проблема виходу із сучасної кризи через призму розвитку банківської системи країни та іпотечного кредитування.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна криза, банківська система, іпотека.

© Д. Гриджук, 2012